

STEFAN JONSSON

SAMHÄLLETS STÖRSTA SKATT

Reflektioner om litteratur, makt,
kanon och kulturpolitik

TFL 2024:3-4. KANON OCH NATION

DOI: <https://doi.org/10.54797/tfl.v5i3-4.51430>

ISSN: 2001-094X

– Kanon och nation –

Copyright © 2024 Author(s). This is an open access article distributed
under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0 License
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

I.

Det kanske mest intressanta och otvivelaktigt mest imponerande med reaktionerna på Tidöregeringens mest omtalade initiativ på kulturpolitikens område – skapandet av en svensk kulturkanon – är att litteraturvetarna avvisat förslaget. Det är imponerande därför att det tyder på integritet. Jag vet inte vilka eller hur många som tackat nej till att delta i den statliga kommittén som fått i uppdrag att föreslå en svensk kulturkanon, men det bör noteras att ansedda litteraturforskare lyser med sin frånvaro i den grupp som under historikern Lars Trädgårdh utför arbetet.

Jag ska inte fördjupa mig alltför mycket i Tidöregeringens initiativ. Den politiska utvecklingen har redan sprungit vidare. Som *medborgare* gör vi inte fel om vi istället riktar uppmärksamheten mot andra förslag som ligger längre ut på den tangent där kanonförslaget numera framstår som en förhållandevis beskedlig åtgärd. Regeringen har numera gått längre i sin strävan att renodla svensk identitet: framtvingad återvandring, fler deportationer, 350 000 kronor till dem som frivilligt lämnar landet, samt indragning av medborgarskap för vissa människor: nyfascism.

Men även om det finns viktigare politiska, kulturpolitiska och litterära frågor att diskutera, behåller frågan om en svensk kulturkanon ett inte oberättigat akademiskt och teoretiskt intresse. Vi erbjuds att i realtid studera ett försök att ovanifrån tillverka ett folk, eller som det sägs i direktiven: ”sätta en gemensam grund att ta avstamp från.”¹

II.

Låt mig börja med att erinra att detta inte är första gången vi debatterar kanon. Frågan är sammansvetsad med vår tid. Första gången jag mötte kanondebatten var hösten 1990 i USA. Frågan om vilka böcker landets studenter skulle läsa blev plötsligt nyhetsstoff i tv-kanaler och på tidningarnas förstasidor. Tio år senare befann jag mig i Tyskland, där tongivande röster hävdade att man bör inrätta en "Leitkultur", ett slags kulturella armeringsjärn som skulle förstärka sammanhållningen i den allt brokigare förbundsrepubliken. I Danmark togs snarlika initiativ 2003, med resultatet att landets elever och lärare numera har en litteraturlista som talar om vad de ska läsa i varje årskurs. Litteraturlistan följdes av liknande listor för övriga konstformer, vilka i sin tur följdes av en historisk kanon som angav 29 historiska märkesår alla måste lära sig, samt en demokratikanon med 35 företeelser som anses främja demokrati. Folket i övrigt har fått en Danmarkskanon, som består av 10 centrala danska värden, samt ett praktverk som hyllar allt stort danskar åstadkommit på andens fält.

Det finns skillnader mellan dessa fall, men även ett gemensamt mönster. Överallt finner vi ett politiskt styre som grovt taget bekänner sig till högern och som menar att samhället står inför ett sönderfall. Stora grupper påstås stå utanför gemenskapen eller, än värre, bilda alternativa gemenskaper med värden och normer som i styrets ögon är främmande, undermåliga eller farliga. Botemedlet sägs vara kulturell fostran. Det önskas rättning, och i detta syfte framläggs ett rättesnöre eller ett armeringsjärn, eller som det heter på grekiska, latin och numera även på andra språk – en kanon. (I diskussioner om kanon bör man inom parentes tillfoga en lärdom man kan dra av *Svenska Akademiens Ordbok* och andra etymologiska verk: de bägge orden – kanon och kanon – alltså den man skjuter med och den man förtecknar som lista över helgon eller böcker – har samma ursprung i ett gammalt grekiskt uttryck som betydde vassrör, ben-pipa, stav, käpp, senare måttstock eller mätsticka. Vilket lär oss att artilleriets kanon och litteraturens kanon har något gemensamt. Bägge är alltid hårda och raka – och, kan man tillägga, ihålliga.)

Till det gemensamma mönstret hör också att försöken att rikta och

rätta befolkningen med dessa hårda rör misslyckas. Många känner inte igen sig i den snäva tolkning av landets kultur som införs ovanifrån, åtskilliga känner sig utestängda av den. De sluter sig samman i sina egna grupperingar, bildar sina egna institutioner och skapar alternativa versioner av landets kultur. Den kanon som införs uppifrån undermineras strax av en motkanon, som i sin tur förnyar den. Detta är en naturlig del i traditionsbildningen. Förnyelsen är ett tecken på kulturell vitalitet.

När jag diskuterade kanon i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2007 påstod jag att litteraturvetare och humanister har tre möjliga sätt att blanda sig i kanondebatten.² Med smärre modifikationer är de fortfarande giltiga:

1. Det destruktiva sättet: att ta elitens oro för kulturens sönderfall på allvar och verkställa dess beställning av diverse listor och rättessnören. Så skedde i Danmark, där litteraturhistoriker, pedagoger, författare och intellektuella accepterade regeringens uppdrag – och inkasserat dess anslag – för att utarbeta en kanon. (Detta är lika med den intellektuella klassens bankrutt.)

2. Det kritiska sättet: att omtolka diskussionen som en fråga om litteraturens förhållande till nationen och det nationella språket. Låt oss alltså tala om hur litteraturen kan brukas för att befästa, upprätthålla, ifrågasätta, förnya och dekonstruera de nationella myterna, som så gärna suger tag i människorna. Att kritiskt granska dialektiken mellan litteratur och nation är ett av de bättre sätten att komma ut ur den förstenade och förtingligande föreställningen om kanon och nation.

3. Det historisk-analytiska sättet, besläktat med det första: kanon-diskussionen blir intressant när den skrivs om som ett symptom på samhällets tillstånd. På så sätt ger den kritiker och litteraturforskare en ny fästpunkt att gripa tag i, när vi undersöker samhällets motsättningar utifrån litteraturens mening, och hur litteraturens mening förevisar samhällets tillstånd och mäter ut dess gränser.

I det följande vill jag ge ett blygsamt bidrag till de bägge sistnämnda angreppssätten. Jag gör detta under inspiration av *tre* olika intellektuella *modeller*.

III.

Den första modellen hämtar jag från Frederik Tygstrups just avslutade forskningsprogram vid Köpenhamns universitet som burit den korta, enkla titeln ”Konsten som forum” och som i förra veckan ordnade en konferens på temat ”Infrastructure Aesthetics”, ett svåröversatt uttryck som kan betyda infrastruktur-estetik, eller estetikens infrastruktur, eller något tredje.³ Betydelsesvävningen är avsiktlig. Tygstrup och hans kolleger talar om den infrastruktur som estetikens sedd som ett samhälleligt fenomen både upprätthåller och upprätthålls av.

Begränsar vi oss till litteraturen, kan vi se att estetiskt skapande och produktion i bred mening *upprätthålls av* (1) specifika institutioner: bokförlag, författarstipendier, akademier, författarroller och författarförbund; (2) de diskurser som möjliggör definitionerna av litteratur och estetik och som reproducerar dem: litteraturvetenskapen och dess teorier om genrer, meter, perioder, epoker, former, och berättarperspektiv, som i sin tur reglerar kritiken, recensionen, och debatterna; (3) infrastruktur som möjliggör produktion och spridning av litteraturen: de olika medier och framställningsformer i vilka litteratur skapas och presenterar sig för världen; samt slutligen (4) infrastruktur som möjliggör tillgången av litteraturen: utbildningssystem, skolläroplaner, bibliotek, boklådor, med mera. Alla dessa delar påverkar varandra inbördes. Tygstrup beskriver detta angreppssätt som ett uppökningsdåd av litteraturen, så att vi ser undersidan med hela sitt rotsystem, allt det som möjliggör de enskilda verk och författarskap som är det enda vi ser när vi håller oss till det som sticker upp ur marken.

Men sedan talar Tygstrup också, för det andra, om litteraturen – eller estetikens – som en infrastruktur i egen rätt, en infrastruktur som *upprätthåller* vår förmåga att uppleva, känna, förstå och kritisera verkligheten. Konsten, litteraturen, musiken och alla andra sorts estetiska yttringar är en infrastruktur som gör det möjligt att med sinnen och föreställningsförmåga erfara världen, livet och samhället i dess mångfald och komplexitet. Så sett är estetikens – alltså fattad i vid mening – den infrastruktur som gör att samhället blir synligt och meningsfullt, ja, som gör det möjligt att tala om samhället.

Till denna infrastruktur hör också diverse kanonformationer, som avgör vad som syns ovanför marken och vad som blir kvar där, år efter år, som så kallade klassiker. Dessa så att säga organiskt fram-

växande kanonformationer har ytterst lite om ens något att göra med de politiska direktiv som nu ska inplantera och odla upp vad Tidö-regeringen kallar *en svensk kulturkanon*.

Vilken är då skillnaden?

Granskar man motiven som framförs av dem som framhärdat om en rikskanon, ser man snart att de är av två olika, kanske sinsemellan motsägande slag. Det sägs å ena sidan att en kanon är nödvändig för att rädda eller främja litteraturens och läsningens ställning, särskilt bland ungdomar som lever i en påstått nivellerad, visuellt orienterad och homogent amerikaniserad kulturmiljö. Det sägs å andra sidan att en kanon är nödvändig därför att kulturmiljön blivit alltför fragmenterad, heterogen, eller för att säga det rakt ut, alltför mångkulturell. Många påstås växa upp i kulturella ghetton eller enklaver där de aldrig får tillfälle att stifta bekantskap med svensk kultur. Detta betyder i sin tur att rikets medborgare inte längre förenas av gemensamma kulturella, historiska, nationella eller estetiska värden och referensramar.

Jag tror att båda beskrivningarna rymmer ett mått av sanning. Frågan är emellertid om en kulturkanon är lösningen på de beskrivna problemen, eller om den kanske rent av förvärrar dem. Intressant är också att de bägge motiven motsäger varandra. Är då samhället alltför homogent, eller är det alltför heterogent? Motsägelsen antyder förmodligen att problemet är illa genomtänkt. En sak är i alla fall värd att notera: Båda motiven går att föra tillbaka på en känsla av förlust. Vad är det som gått förlorat – detta som vi en gång ägde och som höll oss samman?

Borrar man i kanondiskussionen står vi inför det slags mekanismer som Cornelius Castoriadis kallar ”de imaginära sätten att instifta samhället”.⁴ De förklarar hur samhället reproduceras som föreställning och vilja – som en imaginär institution – hos var och en av oss. Sådana imaginära föreställningar om samhället fixeras av materiella och konkreta platser, rum, institutioner och verksamheter som fungerar som fästpunkter för våra fantasier om den nationella eller kulturella gemenskapen. Vi kan kalla detta för en samhällslig infrastruktur: ett system av relationer som binder samman olika verksamheter och inrättningar på ett för helheten funktionellt sätt, till den helhet vi kallar samhället. Det är lätt att se att viktiga delar av denna infrastruktur, fästpunkterna för våra sätt att leva, erfara

och föreställa oss samhället, har försvunnit under de senaste tjugo, trettio åren. För att räkna upp de mest banala: enhetsskolan, posten, monopol-etermedierna, värnpliktsarmén, det starka folkbiblioteket, stora delar av välfärdsstaten och den svenska modellen som sådan. Mycket av detta har sålts av, lagts ned och privatiserats.

Finns det en känsla av förlust, förskingring och förargelse, ska den sannolikt härledas till sådana påtagliga försämringar av samhällets infrastruktur. Det kännetecknar en stor del av de kulturpolitiska programmen i västvärlden på senare tid, att de lanserat symbol- och monumentprojekt för att råda bot på den brist som infunnit sig i kölvattnet efter denna förändring. Man har låtit den samhälleliga infrastrukturen förfalla, som tidigare fått människor att delta i och identifiera sig med samhället. Eller för att säga det krasst: man har låtit radera välfärdssamhällets avgörande infrastruktur – och samlar nu i stället medborgarna kring litteraturens brasa.

IV.

Här når jag *min andra, inspirerande modell*. Det vi bevittnar är lite som i Parallellaktionen, som Robert Musil skildrar i sin roman *Mannen utan egenskaper*. I romanen handlar det som bekant om år 1913 och hur det splittrade Habsburgska väldet ska formulera en ”krönande idé” som ska skapa sammanhållning, och man uppmanar hela folket att inkomma med förslag.

Den svenska regeringens kanoninitiativ av 2023 framstår i Musils perspektiv som en form av kollektiv *gaslighting*. Enligt den definition av uttrycket *gaslighting* som vi kan inhämta på *Wikipedia* kan innebörden ”variera från att förövaren endast förnekar ett begånget övergrepp till att iscensätta bisarra händelser med avsikten att desorientera ett offer”. Uttrycket används vanligen om nära relationer mellan människor, men har på senare tid fått en kollektiv innebörd. Regeringen *förnekar begånget övergrepp* (att man förstört samhällets infrastruktur med diverse marknadsreformer, privatiseringar och avregleringar) och *iscensätter nu bisarra händelser* (till exempel att Sverige ska få en litteraturkanon) med avsikten att *desorientera sina offer*, det vill säga medborgarna, så att de ska bortse från eller glömma det egentliga problemet.

Regeringens kanoninitiativ framstår därmed också som en följd av kulturens pågående varufiering. I det sammanhanget kan vi sätta den i samband med en av de stora förvandlingarna av den litterära institutionen de senaste decennierna: de litterära prisernas ökande betydelse för värderingen och receptionen av litterära verk. Instiftandet av en kanon är så sett i takt med sin tid. Vad som ställs i utsikt är en rikstopplista, ett slags kulturens Trädgårdshälspris. Sådana rankingssystem förvandlar litteraturen och kulturen från att ha varit en nödvändig och sammanhållande estetisk infrastruktur till att bli påbjuden njutning eller påtvingat pensum, något som man ”pluggar in på samma sätt som man pluggar in multiplikationstabellen”, som politikern Cecilia Wikström uttryckte det några år efter sekelskiftet.

Kanonanhängarna behandlar litteratur, konst och kultur på samma reifierande sätt som de på politikens övriga fält behandlat andra samhällsinstitutioner och den sociala infrastrukturen i gemen: som saker som kan föras ut på marknaden, utan tanke på att de utgör djupt integrerade och integrerande delar i en helhet, som de på en och samma gång frambringar och är frambringade av – den levande, pågående och sig själv alltid förnyande tradition som kallas samhället. Ur detta perspektiv behöver samhället givetvis en kanon, och denna kanon existerar alltid så länge samhället finns. Och när man tror att kanon inte finns utan måste instiftas på nytt, av staten, av politiker som själva sedan länge slutat läsa, och kanske aldrig började läsa, då betyder det i själva verket att någon är i färd med att lösa upp samhället och demokratin. Samhället är statt i förfall. Litteraturen å sin sida har alltid visat sig förmögen att överleva även samhällets undergång.

Borrar vi ytterligare i kanondiskussionen märker vi alltså att den är intressant som ideologiskt symptom. Symptom på vad? Förespråkarna av en svensk kanon formulerar det ungefär så här: Det fanns en gång en idé, en ideologi, en uppsättning värden, en modell, ett antal gemensamma punkter och verksamheter eller institutioner som vi en gång höll för gemensamma och som höll oss samman. Nu är detta försvunnet. En kanon ska åtgärda bristen och återskapa något av det förlorade.

Går vi ett steg längre finner vi att lösningen också har ett annat namn. Kanon och nation, så heter vår konferens. Den fråga vi kan ställa är alltså följande: är kanon ett slags ställföreträdare för

nationen? Är kanon nationens signum eller representant? Är den i så fall nationens räddning. Är den tvärt emot tecknet på dess slutgiltiga undergång?

Kommen så långt behöver jag citera direktiven. Så här skriver regeringen:

En kommitté ska ansvara för att ta fram en svensk kulturkanon. Syftet är att göra svensk kultur tillgänglig för fler. En svensk kulturkanon ska vara ett levande och användbart verktyg för bildning, gemenskap och inkludering.

Kommittén ska bl.a.

- utse konst- och kulturområden som ska ingå i en svensk kulturkanon,
- fastställa vilka kriterier som ska gälla vid valet av verk till en svensk kulturkanon,
- utse deltagare i expertgrupper utifrån sakkompetens inom respektive område,
- uppdra åt varje expertgrupp att självständigt, enligt de kriterier som kommittén fastställt, avgöra vilka verk som ska ingå i en svensk kulturkanon inom det område som gruppen svarar för,
- sammanställa en svensk kulturkanon av de verk som väljs ut av expertgrupperna,
- skapa en öppen och inkluderande process vid framtagandet av en svensk kulturkanon där allmänheten ges möjlighet att komma med förslag, och
- föreslå hur en svensk kulturkanon ska kunna hållas relevant över tid.⁵

Begrundar vi näst sista punkten, återfinner vi Musils Parallellaktion. Så här beskriver romanens berättare upptakten på det första mötet i aktionskommittén, som ska finna imperiets sammanhållande idé. Ordförande, greve Leinsdorf tar till orda: ”Det som har fört oss samman är enigheten om att en mäktig, ur folkens djupa led fram-sprungen manifestation inte får överlämnas åt slumpen utan kräver en vitt förutseende, inflytelserik ledning från ett håll där man har en vidsträckt överblick, alltså uppifrån.”⁶

Och så heter det alltså i direktiven: ”En svensk kulturkanon ska vara ett levande och användbart verktyg för bildning, gemenskap och inkludering”. Och därför föreslås även ”en öppen och inkluderande process vid framtagandet av en svensk kulturkanon där allmänheten ges möjlighet att komma med förslag”.

Robert Musils skildring av parallellaktionen är den främsta analys vi äger av vad man kunde kalla den kulturella integrationens dialektik. Hans analys leder till två slutsatser. För det första: ju större ansträngningarna är att finna en idé som enar alla imperiets folk, desto säkrare kan man vara på att enheten är slutgiltigt förlorad. För det andra: med varje försök att ena folket ovanifrån ökar söndringen underifrån. I Musils roman slutar försöket med första världskrigets utbrott. Ty den enda krönande idé man till sist kan komma överens om är förvisso ingen samlande idé, ingen kanon, men väl upprustning, ja, bokstavligen, kanoner, och allt detta sker som om det vore den naturligaste sak i världen.

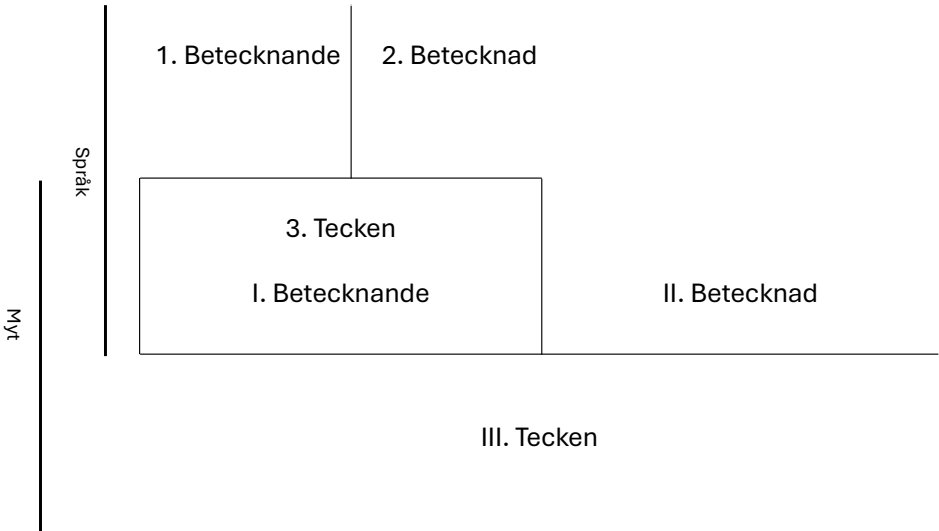
V.

Därmed är jag framme vid min tredje och sista modell i mitt försök att tolka kanondebatten. ”Myten är ett stulet språk”, skriver Roland Barthes i sin numera väl kanoniserade bok *Mytologier*, utgiven 1957. År 1953 lanserade Roland Barthes gode vän Maurice Nadeau en ny tidskrift, *Lettres nouvelles*. Han önskade Barthes medverkan och gav honom fria händer att skriva vad han ville. Månad efter månad skrev Barthes ett nytt avsnitt i det han kallade ”det vardagliga livets sociologi”. 1956 hade avsnitten blivit så många att han bestämde sig för att samla dem i en bok.

Men för att kunna samla dessa tillfällestexter behövde han en ram som förklarade vad de hade gemensamt. När han såg efter urskilde han en tråd i artiklarna: avskyn för den borgerliga kulturen och en löpande analys av hur hela Frankrike förgiftas av småborgarens sunda förnuft som säger, ungefär, att saker är som de är, betyder vad de betyder och aldrig kan bli annorlunda. Hela Frankrike badar i en ”anonym ideologi”, skrev Barthes – ”vår press, vår film, vår teater, vår mycket spridda litteratur, våra ceremonier, vårt rättsväsende, vår diplomati, våra samtal, vädret, det brott man bestraffar, det äktenskap

man bryter mot, det kök man drömmer om, kläderna man bär, allt i vårt dagliga liv är underkastat den föreställning som bourgeoisien gör sig och gör oss om relationen mellan människan och världen.”⁷

När Barthes analyserade detta blev resultatet en ny form av semiotisk ideologikritik, som också föregrep det vi idag kallar kulturstudier. Som vanligt utgick Barthes från tecknet. Han slog fast att *myten* – hans ord för den mekanism varigenom samhället, alltid laddat av politik och historia, förvandlas till evig och obestriddlig natur – är ett dubbelt semiotiskt system. Han bestämde sig för att förstå denna förvandling formellt; det handlade om hur idéer tar sig en viss form. För att förtydliga sin analys förfärdigade han en figur (illustration 1).

1. Mytens schema. Figur efter Roland Barthes *Mytologier*.

Myten använder vilket betydelsebärande material som helst, och förvandlar detta material till första termen i ett nytt system som myten konstruerar, som ett slags metaspråk. Sitt mest berömda – och kanoniserade – exempel stötte Barthes på när han en dag gick till frisören och i väntan på sin ansning bläddrade i veckotidningarna (illustration 2):

2. *Paris-Match*, omslag till nr 326, 28 juni–3 juli 1955.

Jag är hos frisören och man räcker mig ett nummer av *Paris-Match*. På omslaget står en ung svart pojke i fransk uniform och gör honnör med blicken höjd, antagligen fäst på ett veck i trikoloren. Det är bildens *mening*.⁸

Men det är ju inte detta (se illustration 3) som är bildens egentliga betydelse, invänder Barthes mot sig själv. Bilden säger ju egentligen något annat. Och för att förklara detta gör han förmodandet om att bildens mening blir första ledet i en ny kedja, ett andra semiologiskt system.

Men naiv eller inte förstår jag mycket väl vad den meddelar mig: att Frankrike är en stormakt, att alla dess söner utan åtskillnad vad beträffar färgen troget tjänar dess flagga och att det inte finns något bättre svar för belackarna av den så kallade kolonialismen än denne svarte pojkes ivriga önskan att tjäna sina så kallade förtryckare.⁹

Barthes konstaterar så att myten bygger på att den slutliga termen (meningen) i det första, bokstavliga systemet, samtidigt är den första termen i det andra, mytiska systemet (se illustration 4). Myten bygger på detta gångjärn, en mening som kan fås att förvandlas till en form för ett annat begrepp och därmed till en ny betydelse. På mytens nivå överstryks den mening som tecknet framställer på den första nivån. Meningen kidnappas, skriver Barthes, och blir en form som fylls med

3. Bildens *mening* som enhet av betecknande och betecknat.

ett begrepp som parasiterar på den tidigare meningen, förvanskar och likriktar den, och förvandlar den till myt. Samtidigt suddas den första meningen ut, och därmed utsuddas också möjligheten att förmedla bildens historiska och politiska karaktär: den blir ett inbegrepp av den franska imperialismens naturlighet och godhet.

Meningen innehöll ett helt system av värden: en historia, en geografi, en moral, en zoologi, en litteratur. Formen har stött bort allt detta: dess nya tomhet och brist kräver en betydelse som kan fylla den. Man måste maka undan historien... man måste sätta soldatens biografi inom parentes om man vill befria bilden, göra den klar att motta det betecknade. [...] ¹⁰

Formen framstår som en gök i meningens fågelbo. Den tränger bort meningen och placerar sig i dess ställe. Barthes fortsätter:

För formen blir meningen en ögonblicklig reserv av historien, som en underdånig skatt som man kan kalla på och avlägsna i en sorts snabb växelverkan: det är nödvändigt att formen oupphörligen kan slå rot

Språk	Myt	1. Betecknande 	2. Betecknad Paris-Match. Uniform i centrum. Svart ansikte högst upp. Honnör till vänster.
		3./ Tecken / I. Betecknande Mening / Form "På omslaget står en ung svart pojke i fransk uniform och gör honnör med blicken höjd, antagligen fäst på ett veck i trikoloren."	II. Betecknad Begrepp Det franska imperiet. En blandning av militarism och nationalism.
		III. Tecken Betydelse / Myt "Det franska imperiet? Men det är helt enkelt ett faktum: den där duktiga negern, som gör honnör precis som en av våra egna grannar."	

4. Bilden som myt, när meningen görs till form för tillskrivet mytiskt/ideologiskt begrepp.

i meningen och livnära sig på den som den är, i synnerhet måste den kunna gömma sig i den. Det är denna ständiga kurragömmalek mellan meningen och formen som bestämmer myten.¹¹

Låt mig nu, efterhärmande Barthes, fråga vilken kurragömmalek mellan mening och form som göms i initiativet till en svensk kulturkanon. Jag håller mig här till litteraturen, men det kan enkelt utvidgas till andra konstarter. Här ska vi först erinra oss regeringens direktiv:

Kommittén ska därför

- utse konst- och kulturområden som ska ingå i en svensk kulturkanon, och
- fastställa vilka kriterier som ska gälla vid valet av verk till en svensk kulturkanon.¹²

Det är ingen enkel uppgift. Kriterier? Vi ser att de måste vara av två slag. Dels ska det skapas kriterier på vad som är svensk och inte svensk kultur, dels ska det inom den svenska kulturen fastställas kriterier för vad som ska kanoniseras. Två tänkbara kriterier infinner sig vad gäller det senare: kvalitet, hur nu det ska definieras, samt representativitet, hur nu det ska hanteras. Vad gäller de förra kriterierna, som gäller svenskheten, är det en än svårare uppgift. På litteraturens område må det vara enklare. Kriteriet kan vara verk skrivna på svenska. Men även där kommer svårigheten: är alla verk skrivna på svenska del av svensk kultur? Och vad med svenska författare som skrivit och skriver på andra språk? Peter Weiss? Drottning Christina? Hur göra med många av våra tidigmoderna författare som skrev på latin eller franska?

Så vad händer när litteratur ska väljas ut och väljas in i en svensk kulturkanon? Låt mig med Barthes hjälp påstå, att myten om en svensk kulturkanon stjälar den svenska litteraturen, förvandlar dess mening till en form för ett annat begrepp – om svenskhet – som på en och samma gång parasiterar på och tunnar ut verkens mening och placerar sig i dess ställe.

Processen kan klargöras av ett tankeexperiment där vi väljer ett par klassiska och redan kanoniserade verk i svensk efterkrigslitteratur, Göran Sonnevis *Det omöjliga* från 1975 och Astrid Lindgrens *Emil i Lönneberga* från 1963, och placerar dem i Barthes modell. Det

finns flera sätt att uttolka *meningen* i respektive verk. I Sonnevis fall skulle en sådan tolkning rimligen ta fasta på vardagligheten i poetens tilltal och den snabba rörelsen från det existentiella och privata till det politiska och globala, liksom diktens införlivande av politiska frågor, matematiska begrepp och naturvetenskap. Den skulle också värdera Sonnevis *Det omöjliga* som ett av de främsta exemplen på nyskapande dikt från 1960- och 1970-talen. I Lindgrens fall skulle en uttolkning kanske betona idylliseringen av det småländska bondesamhället och barndomen. Den skulle framhäva berättelsens frågor om modernisering, klass, kön och familj, samt barnets upplevelse och erövring av världen. Något i denna stil skulle alltså kunna sägas vara verkens respektive *mening* på den första nivån av det semiologiska systemet (illustration 5 & 6).

När sådana verk placeras i förhållande till en svensk kulturkanon förvandlas denna mening till en form som får uttrycka ett begrepp om svensk historia och kultur. Verken skrivs in i en nationell myt, vilket i sin tur utarmar deras mening och omintetgör mer fruktbara och intressanta sätt att bearbeta deras mening. Det sker en instrumentalisering av verken; deras värde avgörs inte längre av estetiska och litteraturhistoriska överväganden utan av deras funktion som ”användbart verktyg för bildning, gemenskap och inkludering”. Att sådana verk placeras i en svensk kulturkanon innebär naturligtvis inte att läsare, kritiker och litteraturforskare framgent måste se dem uteslutande som exempel på en svensk kultur och förespråka deras värde som verktyg för att bygga en svensk bildning och en svensk gemenskap. Det går förstås fortfarande att tolka Sonnevi och Lindgren ur en mängd andra perspektiv, till exempel estetiska, litteraturvetenskapliga, socialhistoriska, politiska eller idéhistoriska. Det går med andra ord att tolka dem som exempel på ”litteratur” snarare än som exempel på ”svensk kultur”. Likafullt är sannolikheten stor att verkens påtvingade delaktighet i en mytisk ”svensk kultur” kommer att överskugga och förskjuta de mer intressanta och givande tolkningar som åstadkoms på detta sätt. En mytisk idé om nationen och om den svenska kulturen tränger sig in i litteraturens form och tränger undan mer väsentliga diskussioner om litteraturen, och framför allt de diskussioner som förs fram i forskning och kritik. Allra värst: myten om en svensk kultur suddar ut möjligheten att förmedla verkens historiska och politiska karaktär.

5. Göran Sonnevis *Det omöjliga* kanoniserad av myten om en svensk kultur.

6. Astrid Lindgrens *Emil i Lönneberga* kanoniserad av myten om en svensk kultur.

En svensk kulturkanon innebär kort sagt en ytterligare marginalisering av humanistisk forskning och historieskrivning. I denna forskning och historieskrivning pågår redan en traditionsbildning, en infästning av vissa verk som representativa eller värdefulla därför att de på ena eller andra sättet återger samhället de skrevs i eller återspeglar kulturella och estetiska skiften. Som många betonat finns redan en kanon – i läroböckerna, på lärarutbildningarna, i den litteraturvetenskapliga undervisningen och i litteraturhistorien. Denna kanon existerar som en organisk del av samhällets estetiska och kulturella infrastruktur.

Vi kan därför göra en distinktion mellan en statligt styrd, från ovan kommande ”stängd” kanon å ena sidan och en öppen, levande process, som sker på den litterära institutionens villkor, det vill säga på de villkor som råder inom den litterära infrastrukturen. Det är samma distinktion som ligger till grund för Mats Malms och Svenska Akademiens principiella avvisande av regeringsinitiativet.¹³ I det förra fallet har vi en kanon byggd på myten om svensk kultur, i det andra en kanon som bygger på ”myten” om litteraturen, det vill säga på antagandet att det finns ett litteraturbegrepp som står i centrum för vår verksamhet och som är väsentligt för vårt samhälle, vår kultur och vår demokrati.

Förslaget om en svensk kulturkanon framstår därmed som ytterligare ett exempel på Tidöregeringens kunskapsresistens: hur politiken krasst struntar i vad som pågår inom kritik och humanistisk forskning, och tar sig friheten att göra svensk litteratur till verktyg för en egen proto-rasistisk idé om bildning, gemenskap och inkludering. Vi ser detsamma ske på många håll och det sker på kunskapens, forskningens, kulturutövarnas och författarnas bekostnad. Även framtiden drabbas, när myten med hjälp av en svensk kulturkanon placerar nationen som ledstjärna för kulturpolitiken.

Förslaget om en svensk kulturkanon framstår därmed också som ytterligare ett exempel på tidens flodvåg av nationalism. Litteraturen förvandlas till ett alibi för framställningen av nationen. Nationen förvandlas i sin tur till ett alibi för genomförandet av rasismen gentemot vissa befolkningsgrupper som anses osvenska.

Den viktigare frågan förblir obehandlad: Hur skulle en kulturpolitik se ut, som verkligen satsade på landets estetiska infrastrukturer – alla

de tynande institutioner som håller liv i nationens kultur? Kanske skulle resultatet bli en nationell kultur som var framstående, öppen, progressiv, nydanande och experimentell. Kanske skulle resultatet bli en kultur som *i sann mening* var just bildad, inkluderande och gemensam.

Noter

- 1 Regeringen, *En svensk kulturkanon*. Kommittédirektiv. Dir. 2023: 180, 2.
- 2 Eva Haettner Aurelius, Amelie Björck, Stefan Jonsson, Mats Malm och Lena Ulrike Rudeke, "Kanon och kanoner. En e-postdiskussion", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, vol. 37 (2007:3), 7–22. <https://doi.org/10.54797/tfl.v37i3.12460>
- 3 Solveig Daugaard, Cecilie Ullerup Schmidt och Frederik Tygstrup (red.), *Infrastructure Aesthetics* (Berlin, Boston: De Gruyter, 2025). <https://doi.org/10.1515/9783111349961>
- 4 Cornelius Castoriadis, *Institution imaginaire de la société* (Paris: Seuil, 1975).
- 5 Regeringen, *En svensk kulturkanon*, 1.
- 6 Robert Musil, *Mannen utan egenskaper*, vol. 1, övers. Irma Nordvang (Stockholm: Bonniers, 1961), 212.
- 7 Roland Barthes, *Mytologier*, övers. Karin Frisendahl, Elin Clason och David Lindberg (Lund: Arkiv, 2007), 234.
- 8 Barthes, *Mytologier*, 208.
- 9 Barthes, *Mytologier*, 208.
- 10 Barthes, *Mytologier*, 210.
- 11 Barthes, *Mytologier*, 210.
- 12 Regeringen, *En svensk kulturkanon*, 2.
- 13 Mats Malm, "Svenska Akademien har inte till uppdrag att renodla svenskheten", *Dagens Nyheter*, 2024-04-10, <https://www.dn.se/kultur/mats-malm-svenska-akademien-har-inte-till-uppdrag-att-renodla-svenskheten/>